

Autor: Zdeněk Švácha

Zhruba před půlstoletím se prudce zrychlil proces zániku evropských koloniálních říší. Expanze starého světa, zrozená s prvním vyplutím Kryštofa Kolumba, se začala bleskově hroutit. Proč k tomu došlo? A o čem zrození a pád epochy imperialismu vlastně svědčí?

Potíže s imperialismem

Zodpovědět, čím byl, nebo nebyl imperialismus, je relativně nejsnadnější. Tento pojem jako první zpopularizoval britský novinář Hobson, jehož práce *Imperialismus* vyšla v roce 1902. Obsahově těží z konfliktu mezi jihoafrickými Búry a Anglií. Rozezlený antisemita Hobson v něm válku vylíčil coby spiknutí židovských finančních magnátů za účelem získání johannesburských diamantů a ožebračení jak domorodců, tak prostých bílých občanů. Tato obtížně prokazatelná konstrukce by v jiné době možná zapadla. Ne však tehdy. Začínalo dvacáté století, doba utopií a konspiračních teorií. Do té doby se události většinou posuzovaly podle svých výsledků. Pro konspirační teorie je však výsledek nedůležitý nebo relativní. Svou sílu opírají o údajnou schopnost rozeznat záměr aktérů děje.

Na jednu stranu tedy probíhala vědecká revoluce, na druhou stranu se kritický rozum vracel do rukou šamanů a politických astrologů, kteří se cítili povoláni vykládat zájmy jiných. Pojmu imperialismus se zmocnil ten nejnebezpečnější z nich – Lenin. Skrze své spisky z něj učinil jeden z úhelných kamenů marxistické věrouky. Časem tuto představu převzali intelektuálové všech barev a ze spiklenecké historiky učinili vědecký termín.

Na kom leží morální tíha?

Tvrzení, že kolonialismus je především věcí a morální tíhou Evropanů, je pochybné. Dějiny civilizací jsou dlouhé více než pět tisíc let a různé říše, císařství, správní území a kolonie jimi přímo překypují. Z této propasti času náleží Evropanům pouhý zlomek. Éra evropského kolonialismu sice začala s Kolumbovými objevy, dominance však nabyla až po napoleonských válkách. Jejich „zlatá éra“ trvala zhruba sto let. Tento zlomek času nepostačí na ustavení jakéhokoliv morálního hodnocení tak složitého fenoménu.

Dále stojíme před problémem, co za kolonizátorství považovat. Jsou to stálé obchodní stanice? Chrámy nových náboženství? Nebo až příchod vyspělé vojenské mašinerie do vojensky nevyspělého prostředí? Pokusy „pasovat“ definice tak, aby jimi prošli všichni kromě Evropanů (jak bývá zvykem), jsou pokrytecké a intelektuálně nepoctivé. V podstatě se snaží definovat kolonialismus jako vojensky vynucované zisky bílých na méně rozvinuté (neevropské) populaci.

Tyto spekulace si ovšem vynucují použití rasového klíče, což se stává tradicí. Podle něj bylo chování Evropanů apriori nemorální bez ohledu na záměry, praxi nebo výsledky jejich správy, zatímco vzájemné střety barevných národů jsou považovány za kulturní specifikum, které nelze hodnotit západními kategoriemi. Jistě lze vznášet námitky kupříkladu na adresu

koloniální správy britské Indie. To by však nemělo vytvářet prostor pro intelektuální kolaboraci se vzájemným barbarstvím barevných národů. Patří snad zulský teror na jihu Afriky ve dvacátých letech 19. století, známý jako „mcefale“, mimo prostor a čas světových dějin? Podle některých publikací zřejmě ano. Kupříkladu Dějiny jižní Afriky nazývají tuto vyhlazovací akci, pravděpodobně s milionem mrtvých, jako „vylidňování“. Podobně bývá hodnoceno brutální jednání aztéckých dobyvatelů, tak jak je pamatuje Jižní Amerika před příchodem Španělů. Rasová příbuznost jako tichá omluvenka je trapným dědictvím teorie konspirace.

Objektivnější by možná bylo považovat za kolonialismus každý pokus ovládnout cizí území jiného civilizačního okruhu silou zbraní, idejí nebo obchodu. A samozřejmě kombinací těchto faktorů. Řady států – kolonizátorů by se nám rychle rozšířily a nevynechaly by žádný kontinent. Ani toto rozlišení není dokonalé, neboť obchází způsob vzniku a existenci někdejšího římského impéria a zrod Číny. Určité potíže by přineslo i hodnocení nacistických plánů na anexi Východu, neboť některé zde usazené národy nelze za jiný civilizační okruh považovat.

Mnoho hladových krků a kulturní sebedůvěra

Chceme-li však kritizovat Evropany, musíme v této chvíli pokračovat ve starých kolejích. Jednou z hlavních příčin koloniální expanze byl revoluční růst počtu obyvatel našeho kontinentu, za kterým Afrika a Asie bezmocně zaostávaly. Éra módní bezdětnosti si stěžuje představit, že mezi lety 1750 a 1900 v Evropě vzrostl počet obyvatel ze 150 milionů na 450 milionů. V roce 1900 tvořili naši předkové jednu čtvrtinu lidstva. V absolutních číslech excelovali Britové, tvůrci rozlehlé říše a nejpočetnější vysídlenci. V první polovině 19. století se vystěhoval milion jejich občanů do Severní Ameriky, šedesát tisíc do Austrálie a deset tisíc do jižní Afriky. Důvod byl nasnadě. Přetlak obyvatel blokoval pracovní příležitosti i bydlení. Ze zhruba stejných příčin je následovaly zástupy lidí z kontinentu. Vidina neomezených možností a svobodnějšího jednání dále od mocenských center měla k ruce dalšího silného pomocníka. Tím bylo přesvědčení o nadřazenosti evropské civilizace nad „barbary“. Holanďané v jižní Africe, Angličané v Austrálii nebo osadníci v Americe byli jistě arogantní svou vůlí vnutit jiným své hodnoty. V každém případě jim tato vlastnost propůjčila neuvěřitelnou odvahu a tvrdost. Ve spojení s intelektuálními a technickými hodnotami moderny to byla neporazitelná kombinace. Díky ní bylo v roce 1914 pod koloniální správou 72 mil. čtverečních kilometrů a 560 mil. lidí, tedy polovina zeměkoule a třetina jejích obyvatel. Z tohoto počtu Britové kontrolovali 33 mil. čtverečních kilometrů se čtyřmi sty miliony obyvatel v Indii, Egyptě a jižní Africe. Francie ovládala Indočínu a rovněž četná území Afriky. Německo si utrhlo dnešní Namibii, Kamerun, Togo a Tanzánii. Rusko a Japonsko soupeřili ve východní Asii a Rakousko-Uhersko zápasilo s Bosnou a Hercegovinou (uvedené výčty samozřejmě nejsou kompletní, navíc území měnila majitele jak nevábný tuzér).

Variace na kolonizační téma

Publicisté nejčastěji kritizují španělské kolonizátory, kteří se zúčastnili dobývání latinskoamerického prostoru. Dílem mají pravdu. Cortéz a Pizarro byli tvrdí vojáci. Hrstka

dobrodruhů, která pod jejich velením čelila mnohonásobně silnějším armádám domorodých civilizací, sotva patřila k výkvětu evropského válečnictví a křesťanské kultury. V zemích, které jim nepatřily, se Španělé bezpochyby dopouštěli nesčetných krutostí a brutálně zotročovali jejich obyvatelstvo. Otázkou však zůstává, jestli kupříkladu říše Aztéků měla legitimní nárok na všechna území pod svou správou, o která tlakem Evropanů přišla. Tento rébus nechť zodpovědí specialisté z řad historiků. Pokud však odmítneme výše zmíněný rasový klíč, který by legitimitu kolonizátora (okupanta?) odvozoval z míry pokrevní a kulturní příbuznosti, staneme před dilematem. Byla nejkrutější chamtivá kolonizace conquistadorů? Nebo nikoli? Byli Aztékové udoláni výhradně proradností bílých vojáků a jejich zbraní, nebo též vlastním barbarstvím bez hranic? Děsil porobené indiánské kultury, které mohly volit toliko mezi různými mírami nesvobody, více katolický kříž, nebo desetitisíce příslušníků vlastního kmene, kteří byli každoročně zaživa uvařeni jako daň krvavému božstvu Aztéků?

Jestli však měly koloniální správy vůbec nějakou charakteristiku, pak to byla nekonečná různost přístupů, která vylučuje dětinské představy o spiknutí nějakých, kupříkladu židovských, finančníků. Hlavní starostí představitelů různých impérií bylo vzájemně si překážet. Angličané se radovali z četných protifrancouzských povstání v severní Africe. Francouzské ministerstvo zahraničí zapíjelo búrskou válku s Británií šampaňským. Němci dodávali špičkovou výzbroj a instruktory každému, kdo byl ochoten střílet jak na Brity, tak na Francouze. Upadající impéria Španělů a Portugalců sledovala všechny tyto masáže s hořkým potěšením. Všechny uvedené země na sebe žárlily, nevyměňovaly si ani vojenské, ani obchodní informace. Jejich obchodníci zamlčovali zahraničním konkurentům fakta, která jim mohla zachránit život. Centrum „zlaté éry“, Londýn, řídil vše s neuvěřitelnou nahodilostí a zoufalou neinformovaností. Představa, jak chamtiví byznysmeni ze City řídí světové spiknutí podle Leninových představ, obstojí leda v Rodokapsech.

Krvavá svítání

Britské impérium, model a opora evropského expansionismu, ztrácelo dech již od první světové války. Důvodů bylo jistě mnoho. Mezi významné patřilo děsivé krveprolévání ve Flandrech. Duch osvíceného imperialismu, jak ho (někdy pokrytecky) hlásal Cecil Rhodes, zde krvácel nejvíce. Když britská profesionální armáda vykrvácela na odražení prvního německého útoku na Francii, nastoupili na její místo dobrovolníci upsaní jménu generála Kitchenera. Celé univerzitní týmy se s neopakovatelným entuziasmem a sebevražednou odvahou hnaly proti německým zákopům a byly zde celé vyhlazeny plynem a kulometnou palbou. Mrtvou elitu, tento dorost koloniální ideje hnijící mezi dráty, nebylo možné nahradit. Imperialismus zašel na „občanskou válku bílých“, která jim zlomila vůli. A kolonizovaným národům ukázala meze evropské moci a faleš její arogance.

Časem přestala být Velká Británie „říší, nad kterou slunce nezapadá“. Ostatní státy ji dříve či později následovaly. Barevný nacionalismus na sebe bral roztodivné podoby. Nazrával alžírský horor, který zplodil nezávislost nikoli z únavy francouzské koloniální správy, ale ze zběsilé střelby jejích vojáků a zvěstev alžírských nacionalistů. Bývalá holandská východní Indie, nyní osvobozená Indonésie, se zmítala v ožebračujících experimentech domorodého prezidenta Sukarna. Černá Afrika se připravovala na dlouhé období politické nestability a

krátkodechých vojenských vlád.

Bylo to zlo?

Nedávno proběhlo tažení Západu v Afghánistánu, které považujeme za protiteroristické. Možná dojde k vojenské intervenci proti Husajnovi v Iráku. Objevují se však tvrzení (zejména v arabském tisku), že se jedná o pokus obnovit koloniální vliv západních imperialistů v oblastech, kde ho kdysi ztratili. Jak se to tedy vlastně má?

Éra evropské kolonizace v každém případě skončila. Zmizela naše populační exploze a spolu s ní i sebedůvěra. Současný Evropan už není oním hlučným dobyvatelem s mesiášským komplexem. Je zamindrákovaným introvertem, který se pokouší porozumět světu kolem sebe bezbřehým souhlasem s čímkoli. Svou kocovinu utápí blábolením o globalizaci. Je tedy čas pokusit se nahlédnout na kolonialismus s odstupem. Neboť některé jeho časy skončily a jiné začínají.

Tomuto jevu se zabránit nedalo. Silné populace se prostě šíří bez ohledu na něčí pocity, jak by jistě souhlasily silné čínské a muslimské komunity současného světa. Využívají k tomu jakékoli stávající prostředky. Na hostitelských územích se tyto populace vždy chovaly různě. Silný Řím zbavil kdysi Řecko politické nezávislosti. Na druhou stranu mu dal okusit politickou stabilitu, kterou městské státy v oblasti nikdy nepoznaly. Britská správa se na jednu stranu vyznačovala arogancí a čaji o páté, na druhou stranu nezasahováním do národních a kmenových zvyků a ospalým, leč setrvalým pokrokem v rámci zákonů, které nebyly zběsilé. Francouzi byli často krutí, zásluhy jejich lékařů při likvidaci tropických chorob jsou však veliké. Číňané současnou Evropu kolonizují obchodem. Muslimové jakožto mladá civilizace bez potřebného centra oscilují mezi koránem a bombami.

Další výtku říká, že kolonialisté zbavili domorodé obyvatelstvo politické nezávislosti, a tím ho připravili o řadu možností. To je pravda pouze tehdy, považujeme-li politickou činnost za universální recept na zlepšení úrovně života. V mnoha zemích světa, zejména ve vyspělé části Asie, se úspěšně prosazují autoritativnější formy vlády, aniž by populace trpěla. Západní demokracie tedy není universálním lékem na neduhy lidstva.

Závažnější výtkou jsou krutosti, ke kterým na kolonizovaných územích docházelo. Osud amerických Indiánů je tragický. Stejně tragické jsou osudy černé populace, která byla především skrze ruce Arabů a později i Evropanů zotročována. Zůstává však otázkou, jestli jsou tyto viny důvodem k nekonečnému sebetrýznění bílé populace, která zavrhlá otrokářské manýry jako první. A rukama kolonizátorů je nakonec důsledně likvidovala. Na tuto a všechny zmíněné otázky je třeba dále hledat odpověď.

Převzato z časopisu *Distance* č. 1/2003.